

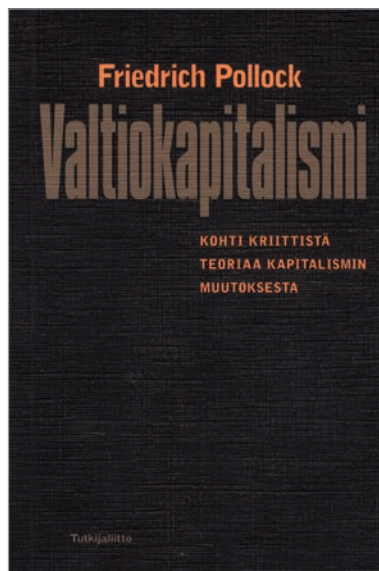
SAULI HAVU

Frankfurtilaista valtiokapitalismin analyysia

Friedrich Pollock, *Valtiokapitalismi: kohti kriittistä teoriaa kapitalismin muutoksesta*.
Suom. Taneli Viitahuhta. Tutkijaliitto, Helsinki 2023. 198 s.

Taloustieteilijä Friedrich Pollock (1894–1970) oli Frankfurtin koulukunnan perustajajäsen, joka väitti suunnitteluun perustuvan ”valtiokapitalismin” korvanneen Karl Marxin *Pääomassaan* analysoiman kilpailuun perustuneen kapitalismin. Nyt Tutkijaliitto on julkaissut neljä Pollockin Euroopassa ja maanpaossa Yhdysvalloissa 1930- ja 40-luvuilla kirjoittamaa valtiokapitalismia käsittelevää tekstiä yhtenä niteenä Taneli Viitahuhdan kääntämänä ja jälkisanoin varustamana. Teoksen tematiikassa yhdistyy useita kysymyksiä, kuten fasismien ja erityisesti Natsi-Saksan olemus, talouden suhde valtiollisiin väliintuloihin sekä Neuvostoliiton luonne (jota näissä teksteissä tosin vain sivutaan). Käännös on sujuva, joskin joitakin ratkaisuja voidaan kyseenalaistaa, kuten termin *Herrschaft* kääntämisen ”dominaatioksi” herruuden sijaan.

Kaksi ensimmäistä tekstiä, ”Kapitalismin tämänhetkinen tilanne” (1932) ja ”Huomioita talouskriisistä” (1933), ovat teknisiä analyysieja 1930-luvun talouskriisistä. Keskeisiä teemoja ovat pääoman keskittyminen, kilpailun korvaantuminen monopoleilla sekä poliittisen ja taloudellisen vallan limittyminen. Analyysi kapitalismin muodonmuutoksesta ei ole omaperäinen, vaan muistuttaa kuin Toisen internationaalin johtavien marxilaisteoreetikoiden Karl Kautskyn ja Rudolf Hilferdingin teesejä.¹ Ajatus kilpailullisen kapitalismin lopusta perustuu historisoivaan Marx-luentaan, jonka mukaan *Pääomassa* analysoidaan vain kapitalismin tiettyä vaihetta. Ortodoksiaa seuraten Pollock korostaa vuonna 1929 alkaneen talouskriisin johtuvan tuotantosuhdeiden

ja voimien kärjistyvästä ristiriidasta. Vaikkei järjestelmä romahdakaan itsestään, muodonmuutos johtaa kasvavaan kriisialttiuteen: ”Lamat tulevat olemaan pidempiä, noususuhdanteet voimakkaita pyrskehdyksiä ja kriisit raunioittavampia kuin ’vapaan kilpailun’ aikana” (22). Vaihtoehto on suunnitelmatalous, jonka taloudellisten edellytysten Pollock katsoo olevan olemassa. Toisessa tekstissä korostuu poliittisen ja taloudellisen vallan sekoittumisen yhteys fasismiin, joka nähdään tapana murskata ”suurin tuotantovoima” eli työväenluokka. Kapitalistisen suunnitelmatalouden mahdollisuuteen Pollock suhtautuu vielä vuonna 1933 skeptisesti.

Demokratia vastaan totalitarismi

Tekstin sävy muuttuu jälkimmäisissä kirjoituksissa. Tekstissä ”Valtiokapitalismi” (1940) valtiokapitalismi

määritetään varhaisemman kapitalismin negaationa: ”Vapaakauppa, elinkeinovapaus ja yrittäjäys ovat niin pitkälle hallinnon määrittämiä, että ne on käytännössä hävitetty. Omalakisten markkinoiden myötä myös niin sanotut taloudellisen lainalaisuudet häviävät.” (93) Voittointressi alistetaan valtiolliselle suunnittelulle: ”Mitään keskeistä ei jää markkinoiden toiminnan tai muiden taloudellisten ’lakien’ varaan” (103). Tuotantoa määrittää voitontavoittelun sijaan ”selkeästi määrätty käyttö” ja kapitalisti muuttuu rajusti verotetuksi ”koroil-laeläjäksi”, jolla ei ole hallintavaltaa pääomaansa. Pankit, kauppayhdistykset ja vastaavat muuttuvat valtion virastoiksi. Talouskriisit on ylitetty eikä ”vanhassa mielessä taloudellisia ongelmia enää ole olemassa”, sillä ”kaikkien taloudellisten aktiviteettien koordinointi tapahtuu tietoisien suunnitelmien perusteella”. Talouden hallintaongelmat johtuvat vain niukoista luonnonresursseista ja politiikasta, minkä vuoksi ”talous-tiede yhteiskuntatieteenä on kadottanut kohteensa”.

Valtiokapitalismia on kaksi äärimuotoa: demokraattinen ja totalitäärinen. Totalitäärinen valtiokapitalismi uhkaa ”kaikkia läntisen sivilisaation arvoja” (92). Pollock vaatii ”valtiokapitalismin demokraattiseen kontrolliin asettamista” (135), sillä paluuta vapaakauppakapitalismiin on yhtä turhaa vaatia kuin paluuta feodalismiin. Totalitäärisessä valtiokapitalismissa valtio on hallitsevan luokan instrumentti, kun taas demokraattisessa versiossa valtio on ”kansan kontrolloima” (94). Keskeistä on se, kuka hallitsee valtiovaltaa. Demokraattista valtiokapitalismia ei vielä 1940-luvulla ole sellaisenaan

missään, mutta taloudellisesti se on mahdollinen. Valtiokapitalismi ei ole Pollockille kielteinen asia: demokraattinen valtiokapitalismi voisi olla ”välivaihe” tiellä sosialismiin. Demokraattinen valtiokapitalismi kykenisi turvaamaan nousevan elintason ja olemaan ”turvattu sisäpuoleltaan”. Ulkoisesti sitä uhkaa totalitäärinen valtiokapitalismi, erityisesti Natsi-Saksa mutta myös Neuvostoliitto. Ratkaiseva kamppailu käydään siis demokratian ja totalitarismin välillä.

Viimeisessä artikkelissa ”Onko kansallissosialismi uusi järjestys” (1942) Pollock analysoi Natsi-Saksaa. Frankfurtin koulukunnan analyysin mukaisesti Pollock kuvaa natsismia kaikenkattavana herruutena, jossa yksilöiden vietit sidotaan propagandassa osaksi herruusjärjestelmää ja vapaa taloudellinen subjekti hävitetään. Valtio toimii brutaalin ja tieteellisen tehokkaasti ja takaa ”taloudellisen vakauden” ja ”täystyöllisyyden”. Sisäisesti ja taloudellisesti natsismi on vakaa järjestelmä. Sitä uhkaa yksinomaan tappio sodassa demokraattisia valtioita vastaan, joiden pitää kyetä osoittamaan, ettei ”taloudellinen vakaus ole sidottu oikeuksien menettämiseen” (163).

Valtiokapitalismin kiistanalaisuus

Pollock esittää, että valtiokapitalismissa politiikasta on tullut ensisijaista talouteen nähden. Teesin on nähty johtaneen siihen, että frankfurtilaisilta puuttuu analyysi kapitalistisen herruuden erityispiirteistä huomion kääntyessä herruuteen sinänsä². Theodor W. Adorno ja Max Horkheimer omaksuvatkin osia Pollockin näkemyksestä *Valistuksen dialektiikassa*³. Adorno kuitenkin luopuu valtiokapitalismin ajatuksesta myöhemmässä tuotannossaan, jossa keskeistä on kapitalistisen herruuden epäsuora luonne⁴. Adornolle nimenomaan talouskriisien uhka on eräs syy oikeistoradikalismiin paluun mahdollisuudelle toisen maailmansodan jälkeen⁵. Myös Horkheimerin myöhempi tuomio on, että Pollockin muotoilema valtiokapitalismin käsite ”on teoreettisesti käyt-

tökelvoton”⁶. Frankfurtin koulukunnan jäsen Franz Neumann kiisti jo 1940-luvulla empiirisesti väitteet Natsi-Saksan talouden sujuvasta ja ristiriidattomasta toiminnasta. Neumannin mukaan myös valtiokapitalismi jää terminä epäselväksi: missä mielessä kyse on kapitalismista, jos markkinoilla ja kilpailulla ei ole keskeistä merkitystä?⁷

Jälkisanoinaan Viitahuhta vähättelee ”demokraattisen valtiokapitalismin” roolia Pollockin ajattelussa. Tämä johtaa tekstipohjaa vailla olevaan väitteeseen, jonka mukaan Pollock kuvaisi Yhdysvaltoja ”pohjimmiltaan natsi-Saksaan verrattavaksi terroristivaltioksi” (188). Vaikka frankfurtilaiset tunnetusti ajattelivat, että fasismille ominaisia autoritäärisiä taipumuksia oli myös Yhdysvalloissa, Viitahunthan väite on kärjistyksessään virheellinen, sillä frankfurtilaisten kokemus Yhdysvalloista ei ollut yksinomaan negatiivinen⁸. Jälkisanat jäävät epäsystemaattiseksi yleiskuvaukseksi Frankfurtin koulukunnasta, minkä vuoksi kokoelman anti nykyajalle jää epäselväksi. Nykyään valtiokapitalismista puhutaan toisinaan suhteessa esimerkiksi Kiinaan, mutta näihin keskusteluihin ei viitata. Tosin Viitahunthan huomio siitä, että Pollockin tekstit voivat auttaa ymmärtämään, että kapitalismi voi olla ihmisten (ja luonnon) kannalta katastrofi myös silloin, kun se ei ajaudu taloudellisiin kriiseihin, on osuva.

Pollockin ajatuksia ei jälkisanoina kontekstualisoida suhteessa oman aikansa marxilaisiin teorioihin monopolikapitalismista ja valtion kasvavasta roolista taloudessa, mikä saa ne näyttämään omaperäisemiltä kuin ne ovat. Myöskään mainitsemani muiden frankfurtilaisten etäännyttäminen Pollockin teeseistä ei tuoda esiin. Sujuvalla käännöksellä on toki historiallista arvoa, onhan kokoelma esimerkki marxilaisten fasismianalyyysissä ja valtion taloudellista roolia pohtiessa kohtaamista haasteista aikana, jolloin marxilaislähtöistä valtioteoriaa ei ollut kehitetty. Nousee kuitenkin kysymys, miksi kokoelma on käännetty nyt, sillä ajatus talouskriisit ylittäneestä

suunnitelmaperustaisesta valtiokapitalismista ei kuvaa aikamme kriisiytyntä uusliberaalia kapitalismia. Myös Marxin keskeinen ajatus kapitalistisen herruuden välittyneestä luonteesta katoaa.

Viitteet

- 1 Ks. Gronow 2016.
- 2 Postone 2003, 98–134.
- 3 Max Horkheimer & Theodor W. Adorno 2008.
- 4 Braunstein 2011.
- 5 Ks. Adornon vuonna 1967 pidetty luento *Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin*.
- 6 Horkheimer, sit. Braunstein 2016, 158.
- 7 Neumann 2009. Adorno suositteli vielä 1968 Neumannin teosta ”osuvimpana yhteiskunnallistaloudellisena kuvauksena fasismista, joka ylipäätään on kirjoitettu” (ks. Adorno 2003, 79).
- 8 Ks. esim. Jenemann 2007. Horkheimer esimerkiksi säilytti kuolemaansa saakka Yhdysvaltain kansalaisuuden kiitollisuudenosoituksena turvasta maanpaossa.

Kirjallisuus

- Adorno, Theodor W. *Einleitung in die Soziologie*, Frankfurt a. M., Suhrkamp 2003, 79.
- Adorno, Theodor W. *Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin* (Aspekte des neuen Rechtsradikalismus, 2019). Suom. Sauli Havu, Tampere, Vastapaino 2020.
- Braunstein, Dirk. *Adornos Kritik der politischen Ökonomie* (2011). Bielefeld, Transcript 2016, 131–162.
- Gronow, Jukka. *On the Formation of Marxism: Karl Kautsky's Theory of Capitalism, the Marxism of the Second International and Karl Marx's Critique of Political Economy* (1986). Leiden, Brill 2016.
- Horkheimer, Max & Theodor W. Adorno, *Valistuksen dialektiikka* (Dialektik der Aufklärung, 1944). Suom. Veikko Pietilä, Tampere, Vastapaino 2008.
- Jenemann, David. *Adorno in America*. Minneapolis, Minnesota University Press 2007.
- Neumann, Franz. *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism* (1944). Chicago, Ivan R. Dee 2009.
- Postone, Moishe. *Time, Labor, and Social Domination: A Reinterpretation of Marx's Critical Theory* (1993). Cambridge, Cambridge University Press 2003.